Einsatzgruppe H na povstaleckém Slovensku (1944–1945) a poválečné trestní stíhání

Lenka Šindelářová

Po vypuknutí Slovenského národního povstání koncem srpna 1944 byla na Slovensko vyslána společně s různými německými oddíly i speciální jednotka Einsatzgruppe H. Prvořadým úkolem tohoto nově vytvořeného útvaru bylo „dořešení židovské otázky“, tedy zejména deportace zbylého židovského obyvatelstva z území Slovenské republiky do vyhlazovacích táborů. Kromě toho však Einsatzgruppe H zasahovala téměř do všech sfér fungování slovenského státu – tak například ovlivňovala a snažila se kontrolovat politický život v zemi, účastnila se vojenských akcí při potlačování povstání, podávala pravidelné zprávy o veškerém aktuálním dění do Berlína, dohlížela na události v hospodářské, sociální i kulturní oblasti a podnikala v případě potřeby příslušná opatření. Od září 1944 až do konce války byla Einsatzgruppe H na Slovensku jednoznačně jedním z rozhodujících aktérů. Zřejmě je také to, že se její příslušníci velmi často aktivně podíleli za pomoci místních represivních složek i na zločinech spáchaných v té době na slovenském území vůči obyvatelstvu, zejména židovskému.

Tématem následující studie je činnost Einsatzgruppe H, její personální složení a vojenská struktura, jakož i poválečné trestní stíhání jejích příslušníků. Tomuto komplexnímu pohledu na zpracovávané téma předchází stručný nástin vývoje na Slovensku do vypuknutí povstání a krátký přehled o německých speciálních jednotkách *Einsatzgruppen*.¹

1 Tato studie vychází z disertační práce, kterou jsem obhájila v létě 2012 na Stuttgartské univerzitě a jež vyšla knižně v mírně upravené verzi o rok později (ŠINDELÁŘOVÁ, Lenka: *Finale der Vernichtung: Die Einsatzgruppe H in der Slowakei 1944/1945*. Darmstadt,

Slovensko do vypuknutí povstání

Slovenský stát vznikl 14. března 1939. Ačkoli již ve třicátých letech byla v jistých kruzích velmi zřetelná snaha o určitou formu slovenské autonomie, vznik nového státu je nutné spatřovat zejména v souvislosti s cíli a záměry německé politiky, a to především s Hitlerovým plánem na rozbití Československa. Prvním krokem bylo v tomto ohledu odstoupení pohraničních území po podepsání Mnichovské dohody (týkalo se českých zemí), následoval protokol o první vídeňské arbitráži (v případě Slovenska) na podzim 1938. Tímto druhým aktem ztratilo Slovensko téměř pětinu své rozlohy a čtvrtinu obyvatelstva. Když o půl roku později vyhrožoval Hitler v Berlíně pozvaným slovenským představitelům, že ponechá jejich zemi svému osudu, což nevyhnutelně povede k jejímu rozdělení mezi Polsko a Maďarsko, usnesl se slovenský sněm 14. března 1939 na vyhlášení nezávislosti. Jak vysvětluje historik Eduard Nižňanský: „Doba vzniku slovenského státu nebola daná politickou vôľou HSLS (Hlinkovy slovenské ľudové strany – pozn. autorky), snemu či predsedu vlády, ale vôľou nacistického Nemecka vyriešiť problém ‘zvyšku’ Československa a posilnením jeho dominantného postavenia v strednej Európe. Vznik slovenského štátu bol len sekundárny prejav týchto nacistických snažení.“²

O niekoľik dní pozdšie, 23. března 1939, byla mezi slovenským státem a Německou říší uzavřena takzvaná ochranná smlouva. Německo se zavázalo převzít ochranu politické nezávislosti Slovenska a integrity jeho území, Slovensko naopak stvrzovalo, že bude jednat ve shodě s Německem ve vojenských a zahraničněpolitických záležitostech. Dále byl mezi oběma zeměmi podepsán tajný protokol o hospodářské a finanční spolupráci. Oficiálně se tak Slovensko stalo nezávislým státem s vlastní vládou a prezidentem, jímž byl zvolen katolický kněz Jozef Tiso. Německá kontrola byla ovšem příliš velká, než aby se dalo mluvit o zcela suverénním státu, a ještě se utužila po takzvaném salcburském diktátu z července 1940, kdy došlo na příkaz Berlína ke změnám ve slovenské vládě a do slovenských ministerstev a dalších orgánů byli vysláni němečtí poradci.³ I přesto se však Německo až do léta 1944 v politice vůči Slovensku drželo spíše zpátky a nezasahovalo radikálním způsobem do dění a fungování slovenského státu. Ostatně k tomu ani nebyl důvod, protože Slovensko jednalo ve všech oblastech a na všech úrovních víceméně v souladu s německými cíli – mimo jiné se vojensky a hospodářsky podílelo na válce po boku třetí říše nebo

Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2013). Zde se podrobněji pojednává o všech tématech zmíněných v této studii a je zde obsažen i seznam příslušné literatury a pramenů. Momentálně pracuji na české verzi knihy, která by měla vyjít v tomto roce.

2 NIŽŇANSKÝ, Eduard: Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „Machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In: GLETTLER, Monika – LIPTÁK, Ľubomír – MÍŠKOVÁ, Alena (ed.): *Nacionálno-socialistický systém vlády: Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko*. Bratislava, Academic Electronic Press 2002, s. 185–211, zde s. 204.

3 K roli německých poradců na Slovensku srv. TÖNSMEYER, Tatjana: *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939–1945: Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn, Schöningh 2003.

Váleční spojenci Adolf Hitler a Jozef Tiso (repro sbírka Michala Schvarce)

aktivně spolupracovalo a vyvíjelo vlastní iniciativu při „řešení židovské otázky“.

Již v prvních měsících existence slovenského státu vycházela protižidovská nařízení a šířila se antisemitská propaganda.⁴ Židé byli označeni za nebezpečné nepřátele státu a národa a postupně byli zbavováni politických, hospodářských, sociálních, občanských a nakonec i základních lidských práv.⁵ V září 1941 byl vydán takzvaný židovský kodex, který se svými dvě stě sedmdesáti paragrafy patřil k nejrozsáhlejšímu nařízení vydaným slovenskou vládou a zároveň se zařadil k nej přísnějším protižidovským normám v Evropě vůbec. O půl roku později začaly deportace židovského obyvatelstva z území Slovenska. V období od března do října 1942 bylo vyvezeno za hranice státu 57 628 Židů, přičemž devatenáct transportů směřovalo do Osvětimi a ostatních třicet osm transportů do Lublinu a jeho okolí. Konce války se dočkaly pouze 284 osoby z těchto deportovaných. Je zcela zřejmé, že politikou odpovědnost za tyto akce nesla sloven-

ská politická reprezentace, která s deportacemi souhlasila, zbavila Židy státního občanství, aby se již nikdy nemohli na Slovensko vrátit, a zavázala se zaplatit Německu pět set říšských marek za každého deportovaného. Slovenská exekutiva navíc prováděla i všechny konkrétní kroky spojené s deportacemi, od vypracování seznamů přes shromáždění Židů a vypravení deportačních vlaků až po jejich dopravení na hranice a odevzdání německé straně.⁶ Slovenská republika se tak aktivně spolupodílela na vyvražďování svých židovských občanů a byla „jediným štátem, ktorý už v roku 1942 uskutočnil deportácie svojich židovských obyvateľov vlastnými administratívnymi a mocenskými silami“.⁷

4 Všeobecně k situaci Židů ve Slovenské republice srv. např. KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava, Archa 1991; LIPSCHER, Ladislav: *Židia v slovenskom štáte 1939–1945*. Bratislava, Print-Servis 1992. Velmi přínosná je edice dokumentů *Holokaust na Slovensku*, vydávaná od roku 2001 kolektivem autorů pod vedením Eduarda Nižňanského.

5 Viz HLAVINKA, Ján – NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Pracovný a koncentračný tábor v Sereďi 1941–1945*. Bratislava, Dokumentačné stredisko holokaustu 2009, s. 9.

6 Viz NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.): *Holokaust na Slovensku*, sv. 6: *Deportácie v roku 1942. Dokumenty*. Bratislava – Zvolen, Nadácia Milana Šimečku – KLEMO 2005, s. 84 nn.

7 KAMENEC, Ivan: Neúspešné pokusy o obnovenie deportácií slovenských židov. In: MILOTOVÁ, Jaroslava – LORENCOVÁ, Eva (ed.): *Terezínské studie a dokumenty 2002*. Praha, Institut Terezínské iniciativy – Academia 2002, s. 299–315, zde s. 299.

Deportace probíhaly většinou bez zjevného protestu místního obyvatelstva, jehož velká část se identifikovala se svým novým státem a těžila z výhod, které jim nabízel. Na Slovensku panovaly relativně dobré životní podmínky, v každém případě mnohem lepší než ve většině okolních států. Neklid u slovenského obyvatelstva, a zejména ve slovenské armádě se začal projevovat až později a byl ovlivněn především aktuálním děním na frontách. Postup Rudé armády a stále mizivější naděje Německa a jeho spojenců na vítězství v započaté válce vedly nakonec k přípravě ozbrojeného odboje proti slovenskému režimu. Ilegální Vojenské ústředí vyhlásilo 29. srpna 1944 povstání proti německým okupantům a slovenským kolaborantům, s cílem obnovení Československé republiky a svržení Tisovy vlády. Postupně bylo mobilizováno až šedesát tisíc mužů, kteří bojovali v řadách 1. Československé armády po boku asi osmnácti tisíc partyzánů proti přibližně padesáti tisícům Němců. Podnětem pro vyhlášení povstání se stalo obsazování území Slovenska německými jednotkami, jejichž úkolem bylo opětovné nastolení pořádku a klidu v „ochraňovaném státě“.⁸ V rámci tohoto opatření přišla na Slovensko záhy i Einsatzgruppe H.

Operační skupiny Bezpečnostní policie a SD

Operační skupiny (*Einsatzgruppen* – EG) byly mobilní jednotky Bezpečnostní policie (*Sicherheitspolizei* – SiPo) a Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst* – SD), které byly podřízeny Hlavnímu úřadu říšské bezpečnosti (*Reichssicherheitshauptamt* – RSHA) v Berlíně.⁹ Úkolem jejich příslušníků, kteří se od roku 1941 rekrutovali převážně z řad Tajné státní policie (*Geheime Staatspolizei* – Gestapo), Bezpečnostní služby, kriminální a pořádkové policie, Zbraní SS (*Waffen-SS*), ale také z řad početných kolaborantů v místě nasazení, bylo „potírání nepřítele“ na anektovaných nebo okupovaných územích. Postupovali v přímém závěsu za vojskem a plnili „bezpečnostně-policejní úkoly“ proti skutečným či domnělým nepřítelům Německa, což v mnoha případech znamenalo masové vyvražďování civilistů, mužů, žen a dětí, zejména Židů. Lze říci, že operační skupiny byly „v systému vyhlazovací války a holocaustu tou nejefektivnější vražednou zbraní před vynálezem táborů smrti s jejich kulminací v Osvětimi“.¹⁰ Byli to právě příslušníci těchto útvarů, kteří se

8 K vojenskému průběhu povstání srv. např. HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít – KOKOŠKA, Stanislav – PILÁT, Vladimír – HOFMAN, Petr: *Draze zaplacená svoboda: Osvobození Československa 1944–1945*, sv. 1. Praha, Paseka 2009, s. 255–310.

9 Všeobecně k tématu těchto operačních skupin viz např. KRAUSNICK, Helmut: *Hitlers Einsatzgruppen: Die Truppe des Weltanschauungskrieges 1938–1942*. Frankfurt/M., Fischer 1993; OGORRECK, Ralf: *Die Einsatzgruppen und die „Genesis der Endlösung“*. Berlin, Metropolis 1996; RHODES, Richard: *Die deutschen Mörder: Die SS-Einsatzgruppen und der Holocaust*. Bergisch Gladbach, Lübbe 2004; LANGERBEIN, Helmut: *Hitler's Death Squads: The Logic of Mass Murder*. Texas, A&M University Press 2004.

10 MALLMANN, Klaus-Michael – BÖHLER, Jochen – MATTHÄUS, Jürgen: *Einsatzgruppen in Polen: Darstellung und Dokumentation*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2008, s. 11.

podíleli na organizovaném masovém vraždění ve východní Evropě, na hromadném střílení desettisíců bezbranných lidí na okraji masových hrobů. Počet obětí těchto jednotek nelze ani dnes přesně určit, všeobecně se však usuzuje, že jejich příslušníci jsou spoluodpovědní za přímé zavraždění osmi set padesáti tisíc až milionu tří set tisíc lidí, především Židů, kteří žili na území Sovětského svazu.¹¹

Při útoku na Sovětský svaz v červnu 1941 postupovaly společně s německou brannou mocí (*Wehrmacht*) i čtyři speciální jednotky, čítající dohromady asi tři tisíce příslušníků – Einsatzgruppe A operovala v Pobaltí, Einsatzgruppe B v Bělorusku, Einsatzgruppe C na severní a střední Ukrajině a Einsatzgruppe D dále na jih od tohoto území. V těchto oblastech zanechaly tyto jednotky jednoznačně nejvíce obětí.¹² Jeden z největších masakrů zorganizovali například příslušníci Einsatzgruppe C, když během dvou dní v září 1941 v Babím Jaru poblíž Kyjeva za pomoci dalších složek postříleli více než třiatřicet tisíc Židů. Po obsazení příslušného území a stabilizaci poměrů byly mobilní operační skupiny zpravidla přeměněny ve stálé úřadovny velitelů Bezpečnostní policie a SD (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* – BdS) a jim podřízené úřadovny (nižších) velitelů Bezpečnostní policie a SD (*Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD* – KdS), přičemž personál a jeho úkoly zůstaly z velké části nezměněny. Ke skutečnému rozpuštění jednotlivých komand, respektive úřadoven docházelo většinou až s vynuceným ústupem německých jednotek z dříve obsazených území.

Kromě Sovětského svazu, kde se operační skupiny projeví jako nanejvýš účinná forma teroru a instrument vyhlazovací války, byly podobné složky nasazovány i v dalších oblastech německého zájmu, a to od roku 1938 až do posledních dní války.¹³ První operační komando (*Einsatzkommando*) bylo vytvořeno již v březnu 1938 a působilo při anšlusu Rakouska, první operační skupiny pak účinkovaly při zabírání československého pohraničí na podzim téhož roku (Einsatzgruppe Dresden a Einsatzgruppe Wien) a rovněž po zřízení Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 (Einsatzgruppe I se sídlem v Praze a Einsatzgruppe II se sídlem v Brně). S vypuknutím války se činnost těchto jednotek radikalizovala a postupně vyústila ve svévolné hromadné vraždění civilistů. Operační skupiny byly nasazeny v Polsku,

11 Viz MACLEAN, French: *The Field Men: The SS Officers Who Led the Einsatzkommandos: the Nazi Mobile Killing Units*. Atglen (Pennsylvania), Schiffer Pub. Ltd. 1999, s. 11.

12 K operačním skupinám nasazeným na území Sovětského svazu srv. především KLEIN, Peter (ed.): *Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42: Die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD*. Berlin, Edition Hentrich 1997; WILHELM, Hans-Heinrich: *Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941/42*. Frankfurt/M., Peter Lang 1996; ANGRICK, Andrej: *Besatzungspolitik und Massenmord: Die Einsatzgruppe D in der südlichen Sowjetunion 1941–1943*. Hamburg, Hamburger Edition 2003.

13 Historie většiny operačních komand a operačních skupin nebyla dosud odborně zpracována. Stručný přehled o nasazení těchto jednotek podává studie: MALLMANN, Klaus-Michael: *Menschenjagd und Massenmord: Das neue Instrument der Einsatzgruppen und -kommandos 1938–1945*. In: PAUL, Gerhard – MALLMANN, Klaus-Michael (ed.): *Die Gestapo im Zweiten Weltkrieg: „Heimatfront“ und besetztes Europa*. Darmstadt, Primus 2000, s. 291–316.

na Balkáně, ale i v severní a západní Evropě. V Chorvatsku působila například Einsatzgruppe E, v Maďarsku Einsatzgruppe F, v Rumunsku Einsatzgruppe G. Další v pořadí podle abecedy – Einsatzgruppe H – byla vytvořena po vypuknutí povstání na Slovensku a vyslána s rozličnými úkoly na jeho území.

Činnost Einsatzgruppe H

Einsatzgruppe H měla na Slovensku zejména tři oblasti působnosti: plnila úlohy vojenské, zpravodajské, a v první řadě „bezpečnostně-policejní“.

Když 29. srpna 1944 vypuklo Slovenské národní povstání, byl Berlín – i přes četná upozornění, zejména od státního ministra pro Čechy a Moravu Karla Hermanna Franka – do určité míry zaskočen a jakoby zcela nepřipraven na odpovídající reakci. Německý velitel na Slovensku generál Gottlob Berger po svém dosazení do funkce zpočátku situaci zásadním způsobem podcenil a prezentoval ji tak, že se jedná o ojedinělé akce skupinek partyzánů, které budou během několika dní potlačeny.¹⁴ Výsledkem byl značně improvizovaný postup ze strany Německa a vyslání nedostatečného počtu německých jednotek na Slovensko. Pro Einsatzgruppe H to znamenalo, že se ihned po svém vytvoření zapojila do bojových akcí a podporovala aktivně německé jednotky při potlačování povstání. Po necelých třech týdnech byl Berger odvolán a novým německým velitelem na Slovensku se stal generál Hermann Höfle. Ten měl k dispozici stále početnější jednotky a jeho koordinovaný postup a velení přinesly úspěch. Povstání bylo nakonec oficiálně potlačeno 27. října 1944, když bylo obsazeno jeho centrum Banská Bystrica. O den později vydal velitel povstalců generál Rudolf Viest rozkaz k přechodu na partyzánský způsob boje, který pokračoval a trval s různou intenzitou v následujících týdnech a měsících.

O bojových akcích, ale i o dalším dění na Slovensku, podávala Einsatzgruppe H pravidelné zprávy (často několikrát denně) svému nadřízenému orgánu, tedy Hlavnímu úřadu říšské bezpečnosti do Berlína, v kopiích pak rovněž do Prahy, Brna, Vídně, Krakova a Budapešti.¹⁵ Na základě těchto informací, zahrnujících veškeré oblasti fungování slovenského státu a společnosti – kromě vojenské situace také politický, hospodářský, ale třeba i kulturní nebo společenský život – vyšší instance rozhodovaly o dalším postupu a nezbytných krocích. Tyto zprávy, nezřídka značně rozsáhlé, měly jasně předepsanou strukturu a obsahovaly například tyto body: pozice nepřítelů, vlastní pozice, odboj, Židé, nálada obyvatelstva, veřejný život,

14 *Bundesarchiv (BArch)*, NS 19/1847 (fond (f.) Persönlicher Stab Reichsführer-SS), folio 26–28, dopis generála Bergera říšskému vedoucímu SS Heinrichu Himmlerovi z 2.9.1944.

15 Většina zpráv a jiných interních dokumentů Einsatzgruppe H se po válce zachovala. Několik tisíc stran různých hlášení je dostupných např. v německém Spolkovém archivu (BArch, R 70/Slowakei), částečně také v dalších českých, slovenských a amerických archívech. K činnosti SD na Slovensku před vypuknutím povstání srv. SCHVARC, Michal (ed.): *Sicherheitsdienst a Slovensko v letech 1938–1944: Slovenský štát vo vybraných správach SD od jesene 1943 do septembra 1944*. Bratislava, Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov 2006.

hospodářství, kultura.¹⁶ Příslušníci Einsatzgruppe H měli mimoto zároveň navrhovat i vhodná řešení a aktivně se podílet na odstraňování vysledovaných problémů.

Prvořadým úkolem Einsatzgruppe H byly však zejména zákroky v takzvané bezpečnostně-policejní oblasti, kde záhy po svém ustanovení získala rozhodující pravomoce jak vůči slovenským místům, tak i ostatním německým složkám a úřadovným. Její příslušníci prováděli zatýkání a rozhodovali zpravidla o dalším osudu zatčených. Ve zprávě z 9. prosince 1944 je v tomto kontextu uvedena následující statistika: celkem bylo do tohoto data zatčeno 18 937 osob, z nichž bylo (při použití německého slovníku) 9653 Židů, 3409 členů „band“, 2186 přeběhlíků, 714 odbojářů, 172 cikánů a 546 ostatních; 2257 osob bylo podrobeno „zvláštnímu zacházení“ (*Sonderbehandlung*), tedy bylo na místě bez jakéhokoli rozhodnutí soudu zabito.¹⁷ Již z tohoto strohého výčtu jsou patrné nejčastější důvody pro skutečněná zatčení – Židé a Romové byli zatýkáni pouze na základě svého původu, důvodem k ostatním zatčením byla obvykle skutečná či domnělá účast na povstání nebo jeho podpora. Dále se Einsatzgruppe H podílela ale také na zatčení velitelů 1. Československé armády, generálů Jána Goliana a Rudolfa Viesta, a taktéž na zadržení, respektive výsleších členů britských a amerických vojenských misí.¹⁸ Podnětem k zatčení mohly být rovněž defetistické výroky či homosexualita.¹⁹

V popředí činnosti Einsatzgruppe H stál ovšem především postup proti Židům. Slovenské národní povstání posloužilo Hlavnímu úřadu říšské bezpečnosti jako vhodná záminka pro dovršení „konečného řešení židovské otázky“ na Slovensku. Einsatzgruppe H tak byla na Slovensko vyslána s přednostním úkolem pronásledovat, zatýkat a deportovat do vyhlazovacích táborů všechny Židy, kteří nebyli zahrnuti do první deportační vlny v roce 1942 a v tuto dobu se na Slovensku ještě zdržovali. Týkalo se to zejména pokřtěných Židů, Židů žijících ve „smíšených manželstvích“ a Židů s udělenou výjimkou prezidenta či některého slovenského ministerstva. Podle izraelské historičky Gily Fatranové žilo v srpnu 1944 na území Slovenska až pětadvacet tisíc Židů.²⁰ Již dva dny po vypuknutí povstání, na schůzi za účasti velitele Einsatzgruppe H Josefa Witisky, německého velitele na Slovensku Gottloba Bergera, německého vyslance na Slovensku Hannse Elarda Ludina, Ericha Ehrlingera z Hlavního úřadu říšské bezpečnosti, ale například i velitele Bezpečnostní policie a SD

16 *BArch*, R 70/Slowakei (f. Polizeidienststellen in der Slowakei), 302, Einsatzgruppe H, zpráva z 8.9.1944.

17 *Archiv bezpečnostních složek (ABS)*, Praha, f. 302 (Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky), svazek (sv.) 64, inventární jednotka (inv. j.) 11, Einsatzgruppe H, zpráva z 9.12.1944.

18 *BArch*, R 70/Slowakei, 304, Einsatzgruppe H, *Wochenbefehlsblatt* 10, 11.11.1944; *ABS*, f. 325 (Stíhání nacistických válečných zločinců), sv. 54, inv. j. 2 (dále psáno ve formě 325-54-2), výpověď Erweina Thun-Hohensteina ze 4.12.1945. K činnosti amerických vojenských misí na Slovensku srv. též DOWNS, Jim: *Druhá světová vojna: Tragédia OSS na Slovensku*. Bratislava, Magnet Press 2004.

19 *BArch*, R 70/Slowakei, 176, folio 19, Einsatzkommando 13, zpráva ze 7.2.1945; *tamtéž*, folio 56, Einsatzkommando 13, zpráva ze 4.3.1945.

20 FATRAN, Gila: Die Deportation der Juden aus der Slowakei 1944–1945. In: *Bohemia*, roč. 37, č. 1 (1996), s. 98–119, zde s. 119. Gila Fatranová se narodila na Slovensku a přežila holokaust.

Slavnostní akt po porážce povstání 30. října 1944 v Banské Bystrici. Zleva předseda slovenské vlády Štefan Tiso, velitel německých okupačních vojsk na Slovensku generál Hermann Höfle a prezident Slovenské republiky Jozef Tiso (repro Archiv bezpečnostních složek, Praha)

v Protektorátu Čechy a Morava Erwina Weinmanna, bylo rozhodnuto, že „židovská otázka musí být radikálně vyřešena“.²¹ Tato formulace se pak opakovaně objevuje ve zprávách Einsatzgruppe H do Berlína a v hlášeníh slovenského vyslance v Berlíně Bohdana Galvána, jakož i německého vyslance v Bratislavě Hannse E. Ludina.²²

První akce začaly okamžitě po příchodu Einsatzgruppe H na Slovensko. Všude, kde se objevili příslušníci této jednotky, docházelo k zatýkání Židů a byly organizovány hromadné razie. Ta největší se odehrála v noci na 29. září v Bratislavě a bylo při ní za spolupráce místního obyvatelstva pozatýkáno tisíc šest set Židů.²³ V interním záznamu Einsatzgruppe H je v této souvislosti poznamenáno: „Půlka Bratislavy byla dnes ráno na nohou a s očividným souhlasem přihlížela podívané na evakuaci

21 BArch, R 70/Slowakei, 194, folio 5–9, zápis z porady u generála Gottloba Bergera 1.9.1944.

22 Tamtéž, folio 11, zpráva velitele Einsatzgruppe H Josefa Witisky z 1.9.1944; *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA)*, Berlin, R 100887, Akten Inland II Geheim, Judenfrage in der Slowakei, Band (sv.) 205, záznam vedoucího referátu v AA Eberharda von Thaddena po schůzce s nově jmenovaným slovenským vyslancem v Berlíně Bohdanem Galvánkem, 27.9.1944; tamtéž, zpráva německého vyslance na Slovensku Hannse E. Ludina německému ministerstvu zahraničí ze 4.10.1944.

23 BArch, R 70/Slowakei, 194, folio 276 n., Einsatzgruppe H, zpráva z 29.9.1944.

Židů.²⁴ Zatýkání probíhalo často na základě seznamů, které připravovaly místní úřady, a také v důsledku udání. V září 1944 panovala zcela jiná situace než při deportacích v roce 1942. Očekávala se brzká porážka Německa a jeho slovenského spojení. Mnozí Židé již navíc tušili, co by je potkalo, pokud by padli do německých rukou. Rozhodli se proto neuposlechnout německé výzvy a rozkazy, opouštěli své domovy a odcházeli do hor, kde přebývali v různých bunkrech a skrýších ve snaze přečkat do konce války. Někteří místní obyvatelé je podporovali a například jim dodávali zásoby, jiní ovšem prozrazovali jejich úkryty německým jednotkám a podíleli se i osobně na jejich zatýkání. Pátrací akce, které příslušníci Einsatzgruppe H uskutečňovali s touto pomocí, končily obvykle úspěšně – do listopadu 1944 byla velká část židovského obyvatelstva na Slovensku zatčena a uvězněna.

Zatčení Židé byli zpravidla nejdříve dopraveni do nejbližšího vězení, respektive na úřadovnu Einsatzgruppe H, kde byli buď vyslýcháni nebo byli odsud rovnou převezeni do koncentračního tábora v Seredi.²⁵ Ten fungoval již v roce 1942 jako jedno z míst, odkud byly vypravovány transporty směřující za slovenské hranice. V prvních zářijových dnech roku 1944 bylo rozhodnuto tuto jeho funkci obnovit, s tím že se stane východiskem všech příštích židovských transportů. Nejdříve byl tábor pod dohledem příslušníků německé domobrany s velitelem Franzem Knollmayerem. V té době panoval v Seredi chaos, vězni byli vydáni napospas svévolným rozhodnutím dozorců, docházelo k vraždám, týrání a znásilňování. V noci na 24. září se zde například odehrála akce, která si vyžádala několik obětí a celou řadu těžce raněných. Všichni vězni tábora, mezi nimi starci, ženy a děti, se museli v deset hodin večer shromáždit na táborovém dvoře k nočnímu apelu a poté museli pět hodin pochodovat v kruhu, přičemž je dozorcí bili holemi a biči.²⁶

První transport byl ze Sereď vypraven 30. září 1944. Krátce předtím velení tábora převzal Alois Brunner, jeden z nejdůležitějších mužů Adolfa Eichmanna pro deportace židovského obyvatelstva. Na Slovensko přijížděl s bohatými zkušenostmi ze své předchozí činnosti, kdy se od roku 1941 podílel na organizaci deportací více než sto dvaceti tisíc Židů z Vídně, Řecka a Francie. Během šesti měsíců odešlo ze Sereď celkem jedenáct transportů s minimálně jedenácti a půl tisícem vězňů, přesná čísla nejsou k dispozici. V seznamech, které byly v Seredi vedeny, je posledním registrovaným vězeň s číslem 11 719, který byl do tábora dopraven 30. března 1945, tedy tři dny před osvobozením Sereď a jeden den před vypravením posledního transportu.²⁷ Poslední dochovaný údaj z hlášení Einsatzgruppe H v této souvislosti pochází ze 7. února 1945 a zní: „Bezpečnostní policií dopraveno do KZ 12 000 Židů.“²⁸

24 *Tamtéž*, 37, folio 170, Einsatzgruppe H, zpráva z 29.9.1944.

25 K pracovnímu a koncentračnímu táboru v Seredi srv. např. HLAVINKA, J. – NIŽŇANSKÝ, E.: *Pracovní a koncentrační tábor v Seredi 1941–1945* (viz pozn. 5).

26 *Tamtéž*, s. 103.

27 *Slovenský národný archív (SNA)*, Bratislava, f. Koncentrační tábor v Seredi 1941–1945, Evidenční denníky (uvedeno podle: HLAVINKA, J. – NIŽŇANSKÝ, E.: *Pracovní a koncentrační tábor v Seredi 1941–1945*, s. 110 n.).

28 *BArch*, R 70/Slowakei, 351, folio 32, Einsatzgruppe H, zpráva ze 7.2.1945. Do tohoto počtu byli zřejmě zahrnuti i Židé deportovaní z dalších slovenských měst, nejen ze Sereď, anebo

Slavnostní akt po porážce povstání 30. října 1944 v Banské Bystrici. Na tribuně zleva vedoucí propagačního oddělení slovenské vlády Tido J. Gašpar, předseda slovenské vlády Štefan Tiso, velitel německých okupačních vojsk na Slovensku generál Hermann Höfle, prezident Jozef Tiso a ministr obrany Štefan Haššík, dole stojící pátý zleva velitel Einsatzgruppe H Josef Witiska (repro Archív Múzea Slovenského národného povstania, Banská Bystrica)

Cílovou stanicí transportů byla nejdříve Osvětim. Po zastavení provozu plynových komor v tomto vyhlazovacím táboře koncem listopadu 1944 směřovaly transporty do Sachsenhausenu, Ravensbrücku a do Terezína. V posledních měsících války tak bylo například do Terezína dopraveno ve čtyřech transportech 1447 Židů ze Seredě, z nichž se 1407 dočkalo osvobození.²⁹ Většina Židů deportovaných ze Slovenska v letech 1944 a 1945 se ovšem konce války nedožila a byla zavražděna, nejčastěji v plynových komorách v Osvětimi.

Další Židé byli v tomto období zavražděni na území Slovenska. Zejména po potlačení povstání koncem října 1944 nastal rozsáhlý teror, doprovázený veřejnými popravami a organizovanými masovými exekucemi. Celkem bylo vypáleno na devadesát vesnic a obcí a zavražděny asi čtyři tisíce lidí, z nichž téměř čtvrtinu tvořily ženy a děti. Z Einsatzgruppe H se na těchto vraždách podílelo hlavně Einsatzkommando 14. Oběťmi byli kromě Židů také Romové, zatčení povstalci, partyzáni, jejich

se jednalo ze strany pisatelů zprávy o úmyslné navýšení počtu deportovaných Židů.

29 Viz ABS, 325-90-1.

stoupenci a přívrženci. Tak například 11. září 1944 příslušníci zmíněného komanda postříleli u obce Nemčice triapadesát Židů, mezi nimi i čtyřměsíční kojence, z čehož lze vyvozovat, že jediným motivem pro jejich zavraždění byl židovský původ.³⁰ Členové téhož komanda se podíleli 24. listopadu rovněž na zatčení sto devíti Romů z obce Ilja, mezi nimiž bylo jednadvacet žen a devětašedesát dětí, kteří byli o několik dní později všichni zavražděni v okolí Kremničky.³¹ V Turčianském Svätém Martinu (dnešním Martinu) bylo 3. října ranou do týlu zastřeleno osmačtyřicet osob kvůli jejich skutečné či domnělé partyzánské činnosti.³² V lednu 1945 byli ve Zlatých Moravcích zastřeleni čtyři partyzáni a pro výstrahu pověšeni na sloup tamního vysílače.³³ Ve stejném měsíci bylo v obci Donovaly odhaleno sedm ukrytých Židů, kteří byli na místě i s majitelkou domu, jež jim poskytla úkryt, zastřeleni a dům zapálen.³⁴ K největším masovým zločinům došlo v okolí obcí Kremnička, kde byly povražďeny 743 osoby, a Nemecká, kde byly v lednu 1945 v tamní vápence zastřeleny nebo upáleny další stovky obětí.³⁵

Vraždění u Kremničky a Nemecké organizovali a prováděli příslušníci Einsatzkomanda 14 za podpory části místního obyvatelstva. Nejochotnější a nejspolehlivější pomocníci Einsatzgruppe H se rekrutovali především z řad Pohotovostních oddílů Hlinkovy gardy a také německé domobrany. Tyto dvě ozbrojené složky byly vytvořeny záhy po vypuknutí povstání a jejich členové se s pomocí svých jazykových a místních znalostí s různou motivací podíleli na zatýkání, deportacích a v mnoha případech i na přímé likvidaci spoluobčanů. Je zcela zřejmé, že by Einsatzgruppe H bez pomoci místních aktivistů nikdy nedosáhla takových výsledků, jakými se mohla nakonec po sedmi měsících své činnosti prokázat. A je s podivem, kolik kolaborantů i v těchto posledních měsících války dokázala na Slovensku pro své zločinné konání získat. Místní občané se přímo podíleli na několika masových vraždách, byli využíváni jako tlumočníci u výslechů, sami nezřídka výsledky brutálním způsobem vedli, pátrali po úkrytech Židů, prováděli domovní prohlídky, v převleku se vydávali k partyzánům na výzvědy a působili jako udavači. O těchto a podobných aktivitách

30 BArch, B 162/18550 (f. Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen), folio 54–119, zde 71 n., Pamětní spis Československé vládní komise v trestní věci Einsatzkommando 14, 10.6.1977.

31 Národní archiv (NA), Praha, f. Generální prokuratura, Einsatzkommando 14, folio 4554, Ministerstvo vnitra, Správa vyšetrovania ŠtB pre SSR, Zpráva o skončení vyšetrování s návrhem na konečné opatření v tr[estní] věci spolupachatelství k tr[estnému] činu vraždy, 12.3.1973.

32 Tamtéž, f. 316 (Komise pro stíhání válečných zločinů), sv. 192, inv. j. 1 (jedná se o bývalý fond Archivu Ministerstva vnitra ČR).

33 BArch, B 162/19061, folio 873–884, rozhodnutí o zastavení trestního řízení ze 4.8.1982 (z.b.V.-Kommando 15).

34 Tamtéž, B 162/9667, folio 1047–1062, zde 1053, rozhodnutí o zastavení trestního řízení z 20.7.1984 (Sonderkommando 7a).

35 Archív Múzea Slovenského národného povstania (AM SNP), Banská Bystrica, f. IX (Nemci na Slovensku), S 25/78, folio 13 nn., Prehľad masových hrobov a vražd, ktoré boli prevedené pohotovostnými Einsatzkomandami SIPO a SD na území Slovenska; srv. též HALAJ, Dušan (ed.): *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava, Obzor 1990.

místních obyvatel na Slovensku se lze dočíst v nesčetných zprávách a hlášeníh Einsatzgruppe H.

Personál a struktura Einsatzgruppe H

Einsatzgruppe H měla stejnou strukturu jako ostatní jednotky Bezpečnostní policie a SD spadající pod Hlavní úřad říšské bezpečnosti v Berlíně. V jejím čele stál velitel se svým štábem a tvořila ji jednotlivá operační komanda (*Einsatzkommando*), zvláštní komanda (*Sonderkommando*) a komanda pro zvláštní použití (*Kommando zur besonderen Verwendung*, zkráceně z.b.V.-Kommando),³⁶ která měla také svého velitele a svůj vlastní štáb a ve vybraných místech zřizovala takzvané opěrné body (*Stützpunkte*). Na Slovensku působilo v jednu dobu celkem šest komand, která byla podřízena veliteli Einsatzgruppe H a z nichž každé mělo několik opěrných bodů. Hierarchická struktura vypadala tedy například takto: opěrný bod v Žilině spadl pod Einsatzkommando 13 (respektive jeho velitele) a to spadalo pod Einsatzgruppe H (respektive jejího velitele).

Velitelem Einsatzgruppe H se stal Josef Witiska (narozen 5. července 1894 v Jihlavě – 16. října 1946 spáchal sebevraždu).³⁷ Jeho štáb, který sídlil v Bratislavě na adrese Palisády 42 a ve své organizaci kopíroval strukturu RSHA, měl následující oddělení:

- oddělení I: Osobní oddělení, vedoucí Willi Gindel (narozen 12. listopadu 1895 ve Zhořelci – zemřel 1. února 1966 v německé obci Celle) – oddělení I c: Důstojník vojenského zpravodajství, vedoucí Hans Koenen (narozen 10. září 1907 v Baumbergu – zemřel 6. července 1967 v Kolíně nad Rýnem) a poté Erich Völmle (narozen 8. února 1910 v Heimsheimu – zemřel 17. ledna 1983 tamtéž)
- oddělení II: Správa, vedoucí Ludwig Beckers (narozen 27. září 1902 v Ratheimu)
- oddělení III: Bezpečnostní služba, vedoucí Herbert Böhrsch (narozen 26. dubna 1913 v Chebu – zemřel v roce 1997)
- oddělení IV: Gestapo, vedoucí Erich Frohwann (narozen 1. ledna 1902 v Gleiwitzu, nyní Gliwici v polském Slezsku – 18. července 1945 spáchal sebevraždu v Salcburku) a poté Hans Dörhage (narozen 18. října 1906 v Hannoveru)
- oddělení IV N: Zpravodajská služba, vedoucí Bernhard Pape (narozen 18. listopadu 1913 v Heiligenstadtu v Durynsku – zemřel 3. listopadu 1984 v Oldenburgu)
- oddělení V: Kriminální policie (místo vedoucího neobsazeno)
- oddělení VI: Zahraniční zpravodajská služba, vedoucí Otto Heyer (narozen 27. srpna 1912 ve Rhedě)

36 Ačkoli bylo zpočátku plánováno různé použití pro jednotlivé typy těchto komand, v průběhu války se rozdílily mezi nimi zcela setřely. Ve skutečnosti se proto jednalo pouze o různá označení komand bez dalšího rozlišení např. v jejich činnosti nebo složení.

37 Souhrnné informace ke štábu Einsatzgruppe H, k jejím komandům a jednotlivým příslušníkům byly získány na základě studia různých pramenů, především v německých, českých a slovenských archivech. Uvádět zdroje ke každému jednotlivému údaji jsem v této studii nepovažovala za bezpodmínečně nutné, resp. možné. Údaje o úmrtí příslušníků Einsatzgruppe H jsem v některých případech neměla k dispozici, a proto zde nejsou uvedena.

Celkem bylo ve štábu Einsatzgruppe H zaměstnáno asi sto šedesát spolupracovníků. Nejdůležitější byla bezesporu oddělení III a IV; Bezpečnostní služba měla na starosti celkové zpravodajství ze Slovenska, gestapo „potírání nepřítelů“.

Einsatzgruppe H vystupovala pod tímto označením oficiálně pouze do listopadu 1944. Poté byla z rozkazu velitele Bezpečnostní policie a SD Ernsta Kaltenbrunnera přeměněna s platností od 15. listopadu 1944 na úřadovnu BdS, jejímž velitelem byl jmenován opět Josef Witiska.³⁸ Od poloviny listopadu 1944 tedy už nebyl velitelem Einsatzgruppe H, nýbrž zastával funkci velitele Bezpečnostní policie a SD na Slovensku. Další podstatné změny, například ve struktuře jednotky nebo v náplni její činnosti, toto nařízení ovšem nepřineslo. Jednalo se tak v podstatě spíše o pouhé přejmenování tohoto útvaru, které nemělo žádný zásadní vliv na jeho fungování.

Součástí Einsatzgruppe H se od září 1944 postupně stalo celkem šest komand:

- Einsatzkommando 13, velitelé Otto Koslowski (narozen 17. dubna 1900 v Riesenburgu, nyníšších Prabutech v polském Pomořansku – popraven 3. května 1947 v Brně), Hans Jaskulsky (narozen 14. září 1912 v Samotschinu, nyníšším Szamocinu ve Velkopolsku – zemřel 14. června 2007 v Bochumi), Lothar Heimbach (narozen 25. září 1908 v Rösrathu-Hoffnungsthalu – zemřel 8. prosince 1968 tamtéž) a Karl Schmitz (narozen 2. června 1913 v Prümü – 28. ledna 1954 prohlášen za mrtvého)
- Einsatzkommando 14, velitel Georg Heuser (narozen 27. února 1913 v Berlíně – zemřel 30. ledna 1989 v Koblenzi)
- Sonderkommando 7a, velitel Gerhard Bast (narozen 12. ledna 1911 v Gottschee, nyníšším Kočevsku ve Slovinsku – zavražděn 9. března 1947 u Brennerského průsmyku)
- z.b.V.-Kommando 15, velitel Werner Hersmann (narozen 11. září 1904 v Duisburgu – zemřel 17. října 1972 v Kolíně nad Rýnem)
- z.b.V.-Kommando 27, velitelé Walter Liska (narozen 11. prosince 1899 v Berlíně – popraven 15. února 1949 v Lublinu), Ludwig Teichmann (narozen 14. května 1909 v Uelzenu – popraven 22. prosince 1946 v Bělehradě) a Karl Hermann Rabe (narozen 11. června 1905 v Mühlhausenu v Durynsku)
- z.b.V.-Kommando 29, velitelé Franz Hoth (narozen 14. října 1909 ve Štětíně – popraven 28. července 1949 v Metách), Robert Lehmann (narozen 14. září 1910 v obci Úblo, nyníšjší součástí Brumovic na Opavsku) a Helmut Glaser (narozen 29. července 1910 v Gmündu – popraven 28. srpna 1947 v Lublani)

Některá komanda byla vytvořena nově a pouze za účelem jejich nasazení na Slovensku. Tak tomu bylo například u Einsatzkommando 13 a 14, která působila na Slovensku již od 1. září 1944 a tvořila základ Einsatzgruppe H. Koncem září přišlo Sonderkommando 7a, které bylo dříve součástí Einsatzgruppe B, působící na území Sovětského svazu. Z.b.V.-Kommando 15 a 29 dorazila na Slovensko v říjnu, respektive na začátku listopadu 1944. Z.b.V.-Kommando 27 působilo od září na východním Slovensku a spadalo pod úřadovnu velitele Bezpečnostní policie a SD

38 BArch, R 70/Slowakei, 304, Einsatzgruppe H, Wochenbefehlsblatt 13, 2.12.1944.

pojímání jako patologičtí vrazi z okraje společnosti (Eugen Kogon) ani jako pouzí vykonavatelé cizích rozkazů bez vlastní vůle (Hannah Arendtová), nýbrž že jsou interpretováni jako lidé s vlastní zodpovědností a prostorem pro vlastní rozhodování, kteří sledují i své osobní zájmy a vyvíjejí vlastní iniciativu při svém jednání.⁴¹ Ačkoli se nabízejí určité typologizace, je zcela evidentní, že i přes některé podobnosti v jistých parametrech neexistuje pouze jeden jediný typ nacistického pachatele. Tak byli i v Einsatzgruppe H vedle sebe dvacetiletí mladíci a zralí padesátníci, muži bez vzdělání a promovaní právníci, lidé, kteří vstoupili do nacistické strany (NSDAP) nebo SS již v polovině dvacátých let, i ti, kteří se stali členy těchto organizací až během války. Téměř všem příslušníkům Einsatzgruppe H však bylo společné, že měli za sebou již značné válečné zkušenosti, protože v předcházejících pěti letech byli nasazeni na různých místech okupované Evropy. Charakteristická pro jejich nasazení na Slovensku byla tedy především jejich „zapracovanost“ a to, že věděli, co se od nich – jako od členů operační skupiny – očekává.

Jako příklad muže s početnými zkušenostmi nasbíranými při předchozích nasazeních může zcela jistě sloužit velitel Einsatzgruppe H Josef Witiska. Jeho životopis je pro český kontext v mnohém ohledu velmi zajímavý. Witiska se narodil 5. července 1894 v Jihlavě.⁴² Po maturitě narukoval na tři roky do první světové války, naposled sloužil jako letecký pozorovatel v hodnosti nadporučíka na italské frontě. V květnu 1920 byl povolán k policejnímu ředitelství do Vídně, v prosinci 1922 přesídlil již jako promovaný doktor práv ke stejnému úřadu do Štýrského Hradce. Zde byl postupně povyšován, až do funkce policejního rady v roce 1935. Ve Štýrském Hradci se oženil a vychovával dceru z prvního manželství své ženy, další děti manželé Witiskovi neměli. Po anšlusu Rakouska byl v místě svého bydliště převeden do nově zřízené úřadovny státní policie, v dubnu 1939 byl s titulem vládního rady definitivně přijat do služeb gestapa. Na jaře 1941 působil krátce jako zástupce velitele

Göttingen, Wallstein 2002; MALLMANN, Klaus-Michael – PAUL, Gerhard (ed.): *Karrieren der Gewalt: Nationalsozialistische Täterbiographien*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2004. Stěžejní prací s touto tematikou je rovněž publikace: WILDT, Michael: *Generation des Unbedingten: Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*. Hamburg, Hamburger Edition 2002.

41 V češtině srv. studii zde již vícekrát citovaného autora: MALLMANN, Klaus-Michael: Dr. Jeckyll & Mr. Hyde: Nacističtí zločinci v německém diskurzu. In: MILOTOVÁ, Jaroslava (ed.): *Tereziňské studie a dokumenty 2009*. Praha, Sefer 2010, s. 276–296.

42 Životopis Josefa Witisky jsem sestavila na základě studia různých primárních pramenů. K těm nejdůležitějším patří: BArch, bývalé BDC (Berlin Document Center), spisy SSO (SS-Offiziersakten) a RuSHA (Rasse- und Siedlungshauptamt-SS) (Witiska); *Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik* (Berlin), f. Ministerium für Staatssicherheit, HA IX/11, RHE 56/71, informace o profesní kariéře Witisky; ABS, f. 215 (S/2) (Různé bezpečnostní složky na Slovensku po roce 1945), sv. 130, inv. j. 15; *Institut für Zeitgeschichte* (München), databáze „Verfolgung von NS-Verbrechen“ (Witiska); *Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen in Ludwigsburg* (Ludwigsburg), jmenná kartotéka (Witiska).

gestapa ve slovinském Mariboru, v červnu byl odvelen k řídicí úřadovně gestapa do Prahy. Zde se stal o několik měsíců později zástupcem velitele gestapa a podílel se v této funkci na mnoha zločinech spáchaných v protektorátu, například když při druhém stanném právu podepisoval rozsudky smrti nebo když se osobně účastnil porady o připravovaném vypálení Lidic. V únoru 1943 byl povolán do Generálního gouvèrnementu (okupovaného Polska) a stal se (nižším) velitelem Bezpečnostní policie a SD ve Lvově. Tuto funkci vykonával až do svého převelení na Slovensko v září 1944, kde byl pověřen velením Einsatzgruppe H a kde zůstal poté jako velitel Bezpečnostní policie a SD až do konce války. Po německé kapitulaci se vydal směrem na západ, byl ale zatčen a dopraven do internačního tábora Glaserbach u Salcburku. V říjnu 1946 ho Američané na vyzvání vydali spolu s dalšími válečnými zločinci československým úřadům, Witiska se však při jízdě vlakem z Burghausenu do Plzně otrávil a zemřel. Oficiálně byl prohlášen za mrtvého Zemským soudem ve Štýrském Hradci 6. listopadu 1947.

Josef Witiska byl jedním ze starších příslušníků Einsatzgruppe H. Bojoval v první světové válce a cestu k nacismu našel až v pozdějších letech. Do nacistické strany vstoupil v roce 1938, když mu bylo čtyřiačtyřicet let, o členství v SS se ucházel o rok později, oficiálně byl přijat ale až v dubnu 1942 při svém odvelení do Mariboru. Poté následovalo rychlé povyšování, naposled v lednu 1945, když obdržel hodnost SS-Standartenführera. Získal řadu válečných vyznamenání, například Válečný záslužný kříž I. stupně s mečí nebo Železný kříž I. stupně. Posudky vyzdvihovaly hlavně jeho zvláště vyvinutou vnímavost, neochvějný osobní postoj a pozitivní vztah k nacistické ideologii. Witiska byl rozhodně mužem, jemuž nacismus umožnil udělat během několika let závratnou kariéru – z úředníka ve Štýrském Hradci přes zástupce velitele gestapa v Mariboru a Praze až k (nižšímu) veliteli Bezpečnostní policie a SD ve Lvově a veliteli Einsatzgruppe H na Slovensku. Na těchto vysokých postech se aktivně podílel na šíření nacistické politiky a na zločinech, které zde byly spáchány. S ohledem na to příliš neudivuje, že se po porážce Německa, respektive před očekávaným odsouzením v Československu, rozhodl spáchat sebevraždu a vyhnout se tak převzetí odpovědnosti za své činy.

Poválečné trestní stíhání

Většina příslušníků Einsatzgruppe H se dožila konce války a pokračovala bez větších problémů v osobní i profesní sféře ve svém předválečném životě. Ve Spolkové republice Německo byl v souvislosti s činností této jednotky vynesena pouze jeden rozsudek, a to když byl v prosinci 1964 Zemským soudem v Dortmundu podle trestního práva pro mladistvé odsouzen bývalý příslušník Einsatzkommando 13 Silvester Weiß (narozen 27. listopadu 1925 v obci Janova Lehota na středním Slovensku) za nápomoc k zabítí hostinského Alfonse Webera k jednomu roku vězení,

při vynesení rozsudku byl ovšem podmíněně propuštěn.⁴³ Všechna ostatní zahájená trestní řízení ve vztahu k Einsatzgruppe H byla zastavena bez vznesení obžaloby, a tedy bez vynesení rozsudku.

Proti příslušníkům Einsatzgruppe H bylo ve Spolkové republice zahájeno více než patnáct přípravných řízení, která se týkala zločinů spáchaných na Slovensku. Ve většině případů šlo o zatčení, deportace nebo usmrcení slovenských Židů a dalších civilistů, čehož se podezřelí buď přímo účastnili nebo za tyto skutky byli jako vedoucí osoby – například ve funkci velitele operačního komanda – zodpovědní. Podnět k vyšetřování vzešel zpravidla od Československé vládní komise pro stíhání nacistických válečných zločinců, která se obrátila s žádostí o prošetření na Ústřednu zemských justičních správ pro objasnění nacistických zločinů (*Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen*) v Ludwigsburgu.⁴⁴ Po ukončení vyšetřování v Ludwigsburgu a sepsání závěrečné zprávy byly případy s celou dokumentací předány příslušnému státnímu zastupitelství, které pak rozhodovalo o dalším průběhu řízení, tedy o tom, zda bude vznesena obžaloba nebo bude řízení v tomto stadiu ukončeno. Že byla všechna řízení v souvislosti s Einsatzgruppe H až na jednu výjimku zastavena bez vznesení obžaloby, mělo rozličné důvody. Zásadní problém spočíval v tom, že se s vyšetřováním začínalo v podstatě až dvacet let po spáchání trestných činů a že ve většině případů nebylo vedeno – ať již z jakýchkoli důvodů – dostatečně důsledně. Někdy je dokonce nutné konstatovat, že němečtí vyšetřovatelé uplatňovali vysloveně pochybné praktiky a argumentaci.

Nejčastějšími důvody pro zastavení řízení bylo promlčení spáchaného trestného činu, nedostatečné podklady ke vznesení veřejné žaloby (z pohledu vyšetřovatelů) nebo fakt, že obviněný nemohl být jednoznačně identifikován či vypátrán. Zároveň však zůstávaly předložené prameny nevyužity, možní svědkové nebyli vyslechnuti a jednoznačné důkazy byly ignorovány. K rozhodnutí o zastavení trestního stíhání často stačily výpovědi obviněných či svědků z jejich okruhu. Vyšetřovatelé k nim většinou přistupovali s bezmeznou důvěrou a jejich svědectví ani nijak nepřezkoumávali či neověřovali. Obvinění si osvojili různé strategie, jak postupovat při své obhajobě. Mnohdy se uchylovali ke zcela lživým výpovědím, poukazovali na ztrátu paměti, tvrdili, že se spáchaných zločinů neúčastnili, že o nich nic nevěděli, že se v daný moment zdržovali mimo své běžné místo nasazení, že ani nebyli příslušníky Einsatzgruppe H, nebo prostě odmítli vypovídat. Je zcela zřejmé, že se takovými

43 *BARCh*, B 162/14161, Landesgericht Dortmund, rozsudek nad Silvestrem Weißem z 9.12.1964.

44 K Československé vládní komisi srv. ŠINDELÁŘOVÁ, Lenka: Denkschriften an die Bundesrepublik: Die Arbeit der Tschechoslowakischen Regierungskommission zur Verfolgung von NS-Kriegsverbrechern. In: CÜPPERS, Martin – MATTHÄUS, Jürgen – ANGRICK, Andrej (ed.): *Naziverbrechen: Täter, Taten, Bewältigungsversuche*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2013, s. 275–288. K ústředně v Ludwigsburgu v češtině srv. ŠINDELÁŘOVÁ, Lenka: Zentrale Stelle a trestní stíhání nacistických zločinů. In: MILOTOVÁ, Jaroslava – HÁJKOVÁ, Anna (ed.): *Tereziánské studie a dokumenty 2008*. Praha, Sefer 2009, s. 61–124.

Poválečná exhumace obětí nacistického teroru ve středoslovenské Kremnici (repro Národní archiv, Praha)

a podobnými výpověďmi chtěli chránit a zabránit tak svému odsouzení. Z jejich pohledu je tato taktika pochopitelná. Zarážející je ovšem přístup německých vyšetřovacích orgánů k těmto praktikám. Při čtení usnesení o zastavení řízení tak nejednou vzniká dojem, jako by se státní zástupci snažili mermomocí vymyslet jakékoli záminky, aby obvinění mohli být propuštěni, namísto toho, aby hledali důkazní materiál a ten náležitě vyhodnotili.

Někteří příslušníci Einsatzgruppe H byli ale přece jen ve Spolkové republice hnáni za svou činnost během války k odpovědnosti, postaveni před soud a odsouzeni za zločiny, které spáchali při svém nasazení mimo území Slovenska. Tyto rozsudky byly vyneseny převážně v šedesátých a sedmdesátých letech, zpravidla za účast na masových vraždách ve východní Evropě. Jelikož ale tato účast byla kvalifikována jako nápomoc k vraždě, nikoli jako vražda, a soudci přihlíželi k řadě polehčujících okolností, byli obžalovaní odsouzeni k nepřiměřeně nízkým trestům a ve většině případů pak předčasně propuštěni. Jako příklad lze uvést rozsudek nad bývalým příslušníkem z.b.V.-Kommanda 27 Gotthardem Schubertem (narozen 1. srpna 1913 v obci Hönigern, nyníšších Miodarech v polském Slezsku – zemřel 3. dubna 1985 ve Wiesbadenu), vyneseny v březnu 1973 Zemským soudem ve Wiesbadenu. Schubert byl odsouzen za nápomoc k vraždě 28 450 lidí k šesti letům vězení.⁴⁵ O něco vyšší trest vynesl Zemský soud v Koblenci nad bývalým velitelem Einsatzkommanda 14

⁴⁵ BArch, B 162/14513, Landesgericht Wiesbaden, rozsudek nad Gotthardem Schubertem z 1.3.1973.

Georgem Heuserem za jeho zločiny spáchané ve funkci velitele gestapa v Minsku a okolí. Heuser byl odsouzen v květnu 1963 za nápomoc k vraždě a zabití více než jedenácti tisíc lidí k patnácti letům vězení, o šest let později byl ale předčasně propuštěn.⁴⁶ Pikantní na tomto případě bylo především to, že Heuser zastával při svém zatčení v roce 1959 funkci šefa Zemského kriminálního úřadu v Porýní-Falci. Jeho případ je tak názornou ukázkou, jak mnozí nacističtí zločinci mohli po válce bez větších problémů dosáhnout pozoruhodné kariéry ve státní sféře Spolkové republiky.⁴⁷

Někteří příslušníci Einsatzgruppe H stanuli před soudem také mimo Spolkovou republiku. Tyto procesy probíhaly téměř výhradně v prvních poválečných letech, a to v rámci speciálně vytvořené justice. V mnoha evropských zemích byly tehdy zřízeny mimořádné soudy a vydány zvláštní zákony za účelem potrestání válečných zločinců a dalších provinilých osob. Většinou se v těchto případech jednalo o zrychlená řízení, po nichž následovalo bezprostřední vykonání rozsudku. Mnohdy byly také zavedeny nové trestné činy, které byly formulovány v některých případech velmi všeobecně, což umožňovalo různorodý a účelový výklad, navíc se uplatňoval při posuzování dřívějších skutků retroaktivní přístup. Charakteristická a z dnešního pohledu nanejvýš diskutabilní byla při těchto procesech hlavně ta skutečnost, že pozbyly platnosti běžné právní prostředky, jako například odvolání proti rozsudku.

Procesy s příslušníky Einsatzgruppe H se odehrávaly zejména v Československu, a to v režii okresních lidových soudů na Slovensku a mimořádných lidových soudů v českých zemích, respektive (v druhé fázi retribuce v roce 1948) lidových soudů. Zatímco na Slovensku probíhalo jejich trestní stíhání na základě nařízení Slovenské národní rady o „potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení ľudového súdnictva“ z 15. května 1945, v českých zemích byl určující normou dekret prezidenta o „potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech“ z 19. června 1945.⁴⁸

V českých zemích bylo odsouzeno pět bývalých příslušníků Einsatzgruppe H s hodností SS-Untersturmführer a vyšší. Všech pět rozsudků bylo vyneseno za zločiny

46 *Tamtéž*, B 162/14152, Landesgericht Koblenz, rozsudek nad Georgem Heuserem z 21.5.1963.

47 Když se Heuser v roce 1953 ucházel ve Spolkové republice o opětovné zařazení ke kriminální policii, napsal mu dobrozdání jeho bývalý podřízený z Einsatzkomanda 14 Johannes Hossbach, který byl v té době osobním referentem prezidenta Spolkového kriminálního úřadu. K osobě Georga Heusera a jeho poválečné kariéře srv. především ULLRICH, Christina: „*Ich fühl' mich nicht als Mörder*“: Die Integration von NS-Tätern in die Nachkriegsgesellschaft. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2011, s. 144–149 a 256–259.

48 „Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33 o potrestaní fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení ľudového súdnictva“ z 15.5.1945. In: ŠUTAJ, Štefan – MOSNÝ, Peter – OLEJNÍK, Milan (ed.): *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku*. Bratislava, Veda 2002, s. 99–107; „Dekret presidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech“ z 19.6.1945 (č. 16/1945 Sb.). In: JECH, Karel – KUKLÍK, Jan – MIKULE, Vladimír (ed.): *Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky: Studie a dokumenty 1940–1945*. Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2003, s. 248–257.

Poválečná exhumace nacistických obětí v Turčianském Sv. Martině (repro Národní archiv, Praha)

spáchané v Protektorátu Čechy a Morava, nikoli na území Slovenska. Hermann Meyer (narozen 11. září 1902 ve Wilhelmshavenu), bývalý příslušník Einsatzkommanda 14, byl odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Brně ke dvanácti letům vězení, v roce 1955 byl předčasně propuštěn a odsunut do Spolkové republiky.⁴⁹ Před stejným soudem stanul dřívější velitel Einsatzkommanda 13 Otto Koslowski, který byl odsouzen k trestu smrti a popraven.⁵⁰ Trest smrti vynesl také Mimořádný lidový soud v Mladé Boleslavi nad bývalým členem štábu Einsatzgruppe H a příslušníkem z.b.V.-Kommanda 29 Martinem Neubeckerem (narozen 22. ledna 1903 v haličském Gassendorfu, nyní na Ukrajině). Neubecker ovšem nebyl po vynesení rozsudku popraven, neboť byl považován za důležitého svědka pro další procesy; v roce 1949 byl jeho trest změněn na doživotí, o tři roky později zemřel ve výkonu trestu.⁵¹ Bývalý zástupce velitele z.b.V.-Kommanda 15 Egon Lüdemann byl v Uherském Hradišti rovněž odsouzen k trestu smrti, ani tentokrát však nedošlo k vykonání rozsudku, neboť proces se odehrál v nepřítomnosti obžalovaného, který nebyl do Československa

49 *Moravský zemský archiv* (Brno), f. Mimořádný lidový soud Brno, Ls 735/46, rozsudek nad Hermannem Meyerem z 11.6.1946.

50 *Tamtéž*, LSp 417/47, rozsudek nad Otto Koslowským z 3.5.1947.

51 *Státní oblastní archiv Praha*, f. Mimořádný lidový soud Mladá Boleslav, Lsp 157/47, rozsudek nad Martinem Neubeckerem z 3.5.1947; *Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR)*, Praha, Kancelář prezidenta republiky 2035-206754/49-465.

vydán z Britské okupační zóny v Německu.⁵² Posledním odsouzeným byl bývalý člen štábu Einsatzgruppe H Kurt Wilfer (narozen 1. srpna 1909 v Adorfu). Jeho pětiletý trest mu po započítání vyšetřovací vazby vypršel v roce 1950, kdy byl propuštěn. O dva roky později podepsal závazek spolupráce se Státní bezpečností, v roce 1965 byl však znovu zatčen a následujícího roku odsouzen Obvodním soudem pro Prahu 1 na deset let odnětí svobody.⁵³ Wilfer se tak stal jednou z mála osob, jež byly v Československu odsouzeny v souvislosti se zločiny spáchanými v období války ještě po ukončení retribučního soudnictví na konci roku 1948.

Další rozsudky byly vyneseny přímo na místě působení Einsatzgruppe H, tedy na Slovensku. Bývalý člen Witiskova štábu, vedoucí referátu v oddělení III Helmut Hoppe (narozen 7. července 1908 v Lipsku) byl po válce vydán z Rakouska do Československa a v srpnu 1948 odsouzen v Bratislavě na dvacet let vězení. Jeho zločin spočíval v tom, že „ako bývalý říšsky štátný příslušník v době od 10. septembra 1944 do 30. marca 1945 ako pracovník SD v Bratislave bojoval proti Slovenskému národnému povstaniu tým, že získaval správy o účastníkoch povstania, ďalej zisťoval po stránke sociologickej príčiny vzniku a priebehu povstania, tieto správy spracovával, posielal do Berlína a hlavné veliteľstvo nemeckej vojenskej moci podľa nich riadilo postup na potlačení SNP“.⁵⁴ Hoppe byl však jediným příslušníkem Einsatzgruppe H, který byl na Slovensku odsouzen v přítomnosti. Další rozsudky padly v nepřítomnosti obžalovaných nebo došlo k zastavení trestního stíhání ještě před vznesením obžaloby, a to zpravidla kvůli chybějícím údajům o obviněných, respektive o jejich místě pobytu. Ve většině případů se jednalo o hromadná řízení s větším počtem obviněných, při kterých soudům chyběly základní osobní údaje, jako přesné jméno či datum narození.

Příslušníci Einsatzgruppe H však stanuli před soudy i v dalších zemích. Několik rozsudků bylo nad nimi vyneseno také ve Francii, Rakousku, Jugoslávii, Německé demokratické republice, Polsku či Sovětském svazu. Kromě Otto Koslowského byli k trestu smrti odsouzeni a poté popraveni i další čtyři velitelé komand Einsatzgruppe H. Ludwig Teichmann byl 24. ledna 1947 popraven v Bělehradě, Helmut Glaser 28. srpna téhož roku v Lublani, Walter Liska 15. února 1949 v Lublinu a Franz Hoth 28. července téhož roku v Metách.⁵⁵ Rozsudky se ve všech případech

52 ABS, 325-5-1, rozsudek Mimořádného lidového soudu v Uherském Hradišti nad Egonem Lüdemannem z 28.5.1948.

53 NA, f. Ministerstvo spravedlnosti, Správa Sboru nápravné výchovy – Osobní spis Kurt Wilfer (nezpracováno), rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 1 nad Kurtem Wilferem z 2.11.1966. Ke Kurtu Wilferovi srv. též STÁTNÍK, Dalibor: Agenti nacistických bezpečnostních složek Gestapa a Sicherheitsdienstu ve službách StB. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra*, č. 1 (2003), s. 5–53.

54 *Štátny archív v Bratislave*, f. Ludový súd v Bratislave, Ls 282/48, rozsudek nad Helmutem Hoppem z 16.8.1948. V roce 1955 byl Hoppe předčasně propuštěn a žil později ve Spolkové republice (AKPR, Kancelář prezidenta republiky 2504-113436/54-659; *Staatsarchiv Hamburg*, 213-12, Staatsanwaltschaft Landgericht – Nationalsozialistische Gewaltverbrechen (NSG), Sg. 0599/003).

55 Rozsudek proti Teichmannovi je uložen v srbském vojenském archivu v Bělehradě a nebyl mi ani přes opakované žádosti zpřístupněn. Dále viz *Arhiv Republike Slovenije* (Ljubljana),

týkaly zločinů, které odsouzení spáchali v těchto zemích před svým nasazením na Slovensku. Za zločiny spáchané na Slovensku byly vyneseny v přítomnosti obžalovaných pouze dva rozsudky proti příslušníkům Einsatzgruppe H s hodnotí SS-Untersturmführer a vyšší,⁵⁶ což vede nevyhnutelně k závěru, že tyto zločiny zůstaly dodnes na trestněprávní úrovni až na nepatrné výjimky zcela nepotrestány.

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, t.e. 557, folio 211–264, rozsudek nad Helmutem Glaserem z 19.7.1947; *Instytut Pamięci Narodowej* (Warszawa), Lu 330/221 t. 1 (k. 29), rozsudek nad Walterem Liskou z 20.8.1948. Výtah z rozsudku proti Franzu Hothovi mi byl poskytnut poštou 31.3.2010 z francouzského Centrálního archivního depozitáře vojenské justice (*Dépôt Central d'Archives de la Justice Militaire*) v Le Blanc.

56 Kromě Helmuta Hoppeho byl odsouzen ještě bývalý velitel opěrného bodu v Žilině Einsatzkommando 13 Werner Schönemann, a to v říjnu 1951 lidovým soudem ve Vídni k devíti měsícům odnětí svobody (*Wiener Stadt- und Landesarchiv*, Vg 1 Vr 1072/49, rozsudek nad Wernerem Schönemannem z 8.10.1951).